

ВІДГУК

офіційного опонента доктора економічних наук, професора
Антонюк Валентини Полікарпівни на дисертаційну роботу

Заюкова Івана Вікторовича «Збереження здоров'я зайнятого населення України в системі забезпечення людського розвитку», представлену на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.07 - демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика

Актуальність обраної теми дисертаційної роботи. Для забезпечення динамічного економічного зростання особливо важливим є формування і розвиток особистого чинника виробництва, яким є зайняте населення. На сучасному етапі внаслідок негативних демографічних та інших причин в Україні зменшується економічно-активне та зайняте населення, тому стоїть нагальне завдання забезпечення його відтворення. Особливу роль в цьому процесі відіграє здоров'я людини, як фізіологічна основа її життєдіяльності і працездатності. Однак проблема збереження і відтворення працездатного населення у зв'язку з незадовільним станом здоров'я більшості населення України загострюється, має місце надмірна смертність осіб працездатного віку, що обумовлено низкою причин. Проблемі здоров'я в соціально-економічному контексті людського розвитку та трудового потенціалу присвячено багато публікацій вітчизняних науковців. Не дивлячись на це, проблема втрати людського потенціалу внаслідок незадовільного стану здоров'я залишається актуальною. В умовах зростаючого дефіциту робочої сили особливо важливим є пошук шляхів збереження працездатного населення та підтримки його фізіологічної спроможності до праці. У зв'язку з цим, дисертаційна робота Заюкова Івана Вікторовича, яка присвячена розробці теоретичних, методологічних і практичних засад збереження здоров'я зайнятого населення в системі забезпечення людського розвитку, є актуальною та такою, що має практичну спрямованість. Актуальність вибору теми дослідження, його мета та змістовна спрямованість зумовлені тим, що в Україні ні на рівні держави, ні на рівні підприємства, ні на рівні окремого працівника не сформована ефективна система механізмів збереження здоров'я зайнятих, тому розробка науково-методичних засад та практичних рекомендацій щодо стратегії збереження здоров'я зайнятого населення України має важливе значення.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Теоретичні положення і висновки дисертаційної роботи, науково-методичні розробки і рекомендації є достатньо обґрунтованими, оскільки автор опирається на дослідження широкого кола публікацій

вітчизняних та зарубіжних учених з проблем людського розвитку, зайнятого населення та збереження здоров'я. Обґрунтованість і достовірність отриманих результатів забезпечено також використанням сучасних методів дослідження, як загальнонаукових, так і економіко-статистичних і економіко-математичних, а також методів моделювання з використанням теорії нечіткої логіки. Дослідження базується на нормативно-правових актах України, міжнародних організацій та ЄС, офіційних статистичних даних Державної служби статистики України, ПРООН та Всесвітньої організації здоров'я, центральних та місцевих органів виконавчої влади та інших установ, критичному аналізу результатів дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених. Дослідження виконувалося впродовж тривалого часу (2011-2019 рр.) і пов'язане з виконанням низки науково-дослідних тем Вінницького національного технічного університету, Національної металургійної академії України та інших ВНЗ. Це дає підстави говорити, що основні наукові положення, які виносяться на захист автором, є у достатній мірі обґрунтованими.

Зміст та завершеність дослідження. Дисертаційна робота має логічну структурну побудову, її зміст в достатній мірі розкриває тему наукового дослідження.

Перший розділ дисертаційного дослідження «Теоретико-методологічні засади збереження здоров'я зайнятого населення як фактору людського розвитку» присвячений еволюційному дослідженню наукових поглядів зарубіжних і вітчизняних вчених на сутність і роль здоров'я людини в системі людського розвитку, аналізу і систематизації чинників, які визначають здоров'я зайнятого населення, розробці концептуальних засад формування мотивації, направленої на збереження здоров'я зайнятого населення України.

У другому розділі «Науково-методичні основи формування моделі збереження здоров'я зайнятого населення в системі людського розвитку» розглянуто теорії поведінки і мотивації населення в контексті збереження здоров'я зайнятих, систематизовано зарубіжний досвід та правове забезпечення стосовно збереження здоров'я зайнятого населення, проаналізовано умови та можливості збереження здоров'я на робочому місці. В цьому розділі автором розроблено теоретико-методологічну модель збереження здоров'я зайнятого населення України та визначено принципи та стратегії в сфері збереження здоров'я населення.

У третьому розділі «Збереження здоров'я зайнятого населення в системі трансформаційних змін на ринку праці України» досліджено вплив трансформаційних змін у сфері зайнятості в Україні на стан здоров'я

населення, проаналізовано шоки здоров'я та їх вплив на пропозицію робочої сили ринку праці України, здійснено аналіз захворюваності та виробничого травматизму, зроблено розрахунок потенційних втрат від передчасної смертності працездатного населення, розроблено теоретичну модель впливу трансформаційних процесів ринку праці на здоров'я зайнятого населення України.

Четвертий розділ «Теоретичні та методичні підходи дослідження відмінностей в стані здоров'я зайнятого населення України в системі забезпечення людського розвитку», присвячений аналізу відмінностей здоров'я зайнятого населення України в розрізі складових людського розвитку, оцінці впливу низки факторів на здоров'я зайнятого населення, що дало можливість виявити найбільш вагомі чинники позитивного і негативного впливу. Тут викладено результати емпіричного дослідження відмінностей самооцінки здоров'я залежно від демографічних, соціально-економічних і поведінкових факторів, яке здійснено на основі репрезентативної вибірки зайнятого населення Вінницької області та України.

П'ятий розділ «Концептуальні засади розробки механізму збереження здоров'я зайнятого населення України в системі забезпечення людського розвитку» присвячений формуванню і моделюванню механізму збереження здоров'я зайнятого населення України, обґрунтуванню концептуальних засад формування механізму збереження здоров'я зайнятого населення України в системі забезпечення людського розвитку, який охоплює макрорівень, мікро- та особистісний рівень.

Таким чином, зміст дисертації розкриває низку актуальних питань, які мають наукову і практичну значущість для реалізації соціальної політики в Україні у сфері людського розвитку та збереження здоров'я зайнятого населення. Дисертаційна робота Заюкова І. В. має логічну структуру (робота складається з анотації, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків), викладення матеріалу є послідовним та у повній відповідності до плану роботи. З точки зору мети дослідження і вирішених у процесі її досягнення завдань назва дисертації «Збереження здоров'я зайнятого населення України в системі забезпечення людського розвитку» відповідає змісту поданої наукової роботи. Дисертаційна робота в достатньому обсязі відображає особистий внесок автора в розвиток напрямку наукових досліджень, пов'язаних зі збереженням здоров'я зайнятого населення в контексті людського розвитку.

Результати проведеного дослідження висвітлено в опублікованих автором монографіях, роботах у наукових фахових виданнях України та статтях у

зарубіжних періодичних наукових виданнях, а також виданнях, віднесених до наукометричних баз даних. Основні положення дисертації пройшли достатню апробацію на міжнародних науково-практичних конференціях та семінарах.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертаційна робота Заюкова І. В. містить достатню наукову новизну та характеризується авторським підходом в розробці концептуальних, теоретико-методологічних, методичних і практичних засад формування механізму збереження здоров'я зайнятого населення України в системі забезпечення людського розвитку.

Найбільш суттєвими науковими результатами, які свідчать про особистий внесок автора у розробку даної проблеми та характеризують наукову новизну роботи, є такі:

- удосконалено понятійний апарат дисертаційного дослідження, конкретизовано зміст поняття «здоров'я», яке розглядається як важливий ресурс праці, який взаємодіє зі всіма соціально-економічними процесами, а саме – впливає на рівень і якість життя громадян та залежить від них, є основою формування людського капіталу та сприяє зростанню інших видів капіталів (с.60-71);

- обґрунтовано новий напрям наукових досліджень в системі забезпечення людського розвитку - збереження здоров'я зайнятого населення (підрозділ 1.1.) та запропоновано визначення поняття збереження здоров'я зайнятого населення, як сукупність організаційних, економічних, соціальних, санітарно-гігієнічних та ін. заходів впливу на макро-, мікро-, особистісному рівнях на формування мотивації у зайнятого населення та роботодавців до збереження здоров'я на основі дотримання принципів здорового способу життя, профілактики захворюваності, гідної праці й справедливості, асертивності та нонконформізму (с.69);

- запропоновано концептуальні підходи до збереження здоров'я зайнятого населення України на засадах принципів «лібертаріанського патерналізму», які базуються на основі формування сучасних знань і вмінь щодо управління власним здоров'ям та застосування стратегії «рефлексивного управління», що дозволить підвищити рівень мотивації зайнятого населення до збереження власного здоров'я (с. 57-60);

- на основі аналізу сучасних теорій мотивації та рефлексивного управління розроблено концептуальні засади формування мотивації до збереження здоров'я зайнятого населення України в системі забезпечення людського розвитку, які базуються на створенні умов для реалізації потреб, мотивів, можливостей, цінностей, відповідальності за збереження здоров'я

зайнятого населення, та запропоновано теоретико-методологічну модель збереження здоров'я зайнятого населення на макрорівні, мікрорівні та особистісному рівні (с. 91-108, с. 124);

– розроблено блок-схему багаторівневої системи профілактики збереження здоров'я зайнятого населення України в системі забезпечення людського розвитку, яка враховує міжнародний досвід у даній сфері та складається з системи профілактики захворюваності на рівні держави, ефективної взаємодії державних, громадських вітчизняних і міжнародних структур, які функціонують в системі охорони здоров'я, реалізації інноваційних корпоративних програм збереження здоров'я зайнятого населення на робочому місці (с. 137-156);

– здійснено аналіз стану здоров'я населення України та оцінку впливу шоків здоров'я на пропозицію на ринку праці, яка враховує фактори на макро-, мікро- та особистісному рівнях, зокрема: стан здоров'я зайнятого населення, рівень людського і соціального капіталів, стан соціально-трудова відносин, тенденції розвитку економіки та фактори впливу на особистісному рівні, обґрунтовано зниження пропозиції на ринку праці й економічні втрати внаслідок шоків здоров'я та можливості мінімізації їх впливу на людський розвиток в Україні (с. 170-211);

– розроблено модель впливу трансформаційних процесів на ринку праці на стан здоров'я зайнятого населення України, яка дає можливість систематизовано оцінити особливості впливу сучасних умов трудової діяльності на стан здоров'я зайнятого населення, що створює підґрунтя для розробки ефективних заходів зі збереження здоров'я зайнятого населення на різних рівнях (с. 211-239);

– систематизовано основні фактори впливу на здоров'я зайнятого населення, шляхом кореляційно-регресійного аналізу доведено існування тісного зв'язку між демографічними, соціально-економічними та поведінковими факторами і рівнем здоров'я зайнятого населення (за самооцінкою), виокремлено фактори найбільш негативного і найбільш позитивного впливу на здоров'я, що стало підґрунтям для розробки рекомендацій щодо збереження здоров'я зайнятого населення в системі людського розвитку (с. 236-254);

– запропоновано оригінальний методичний підхід до дослідження демографічних, соціально-економічних і поведінкових відмінностей в стані здоров'я зайнятого населення України на основі розробки авторського інструментарію опитування, який дозволяє визначити особливості стану здоров'я зайнятого населення за такими ознаками, як: вік, стать, місце

проживання, зайнятість, дохід, тривалість робочого тижня/зміни, безробіття, освіта, професійні стресові ситуації, вживання алкоголю, тютюну, наркотиків, задоволеність життям, зокрема трудовим. За результатами опитування запропоновано систему заходів збереження здоров'я зайнятого населення України (с. 255-313);

– розроблено концептуальні засади механізму збереження здоров'я зайнятого населення України в системі забезпечення людського розвитку, який включає принципи, інструменти та основні напрями політики збереження здоров'я зайнятого населення на макрорівні, мікрорівні й особистісному рівні з позиції ідеології концепції гідної праці, стратегій поведінкової економіки, концепції збереження здоров'я на робочому місці, реалізація концепції самозбереження здоров'я зайнятого населення, що дозволить в цілому забезпечити ключові можливості людського розвитку (с. 318-332);

– обґрунтовано теоретико-методологічний підхід до оцінювання збереження здоров'я зайнятого населення України, який дозволяє комплексно оцінити демографічні, соціально-економічні, поведінкові фактори впливу на здоров'я зайнятого населення України на основі використання теорії нечітких множин, що сприятиме підвищенню ефективності системи прийняття управлінських державних рішень у напрямі збереження здоров'я зайнятого населення України (с. 333-347);

– запропоновано сукупність управлінських стратегій збереження здоров'я зайнятого населення України, спрямованих на створення умов та мотивації здоров'я, а саме стратегій «м'якого патерналізму», «перерозподілу нерівності за доходами», «диспансеризації», «пільгового оподаткування», «позитивної дискримінації», «Парето-ефективності», «комунітаризму», «балансу соціальної відповідальності», «достатнього фінансування», «безперервної освіти», «рефлексивного управління» (с. 348-362).

Значущість дослідження для науки і практики. Дослідження має важливе значення для таких сфер економічної науки як економіки праці, соціальна економіка і політика. *Теоретичне значення* має поглиблення розуміння соціально-економічної категорії здоров'я, чинників здоров'я та механізму його забезпечення, обґрунтування поняття збереження здоров'я зайнятого населення та його особливостей, розроблення теоретико-методологічних засад стратегії збереження здоров'я зайнятого населення на основі принципів «лібертаріанського патерналізму», дослідження впливу трансформаційних процесів на ринку праці на стан здоров'я зайнятого населення, розроблення концептуальних засад механізму збереження здоров'я

зайнятого населення України, систематизація та обґрунтування необхідності використання управлінських стратегій збереження здоров'я зайнятого населення України. Теоретичне значення одержаних результатів також мають: запропонована модель впливу трансформаційних процесів на ринку праці на стан здоров'я зайнятого населення України та модель впливу шоків здоров'я на пропозицію на ринку праці; комплексний теоретико-методологічний підхід до оцінювання збереження здоров'я зайнятого населення України з урахуванням теорії нечітких множин, оцінити демографічні, соціально-економічні, поведінкові фактори впливу на здоров'я зайнятого населення.

Практичне значення сформульованих автором теоретичних положень, отриманих результатів та запропонованих рекомендацій полягає в тому, що основні положення, викладені автором у дисертації, доведено до рівня методологічних розробок і прикладних рекомендацій щодо реалізації в практиці організацій, які займаються вирішенням проблем здоров'я населення. Прикладне значення розробок підтверджується довідками про впровадження результатів дослідження такими підприємствами і організаціями: Комунального підприємства «Вінницький обласний центр післядипломної освіти медичних працівників Вінницької обласної ради; Управління Державної служби України з питань праці у Вінницькій області; Вінницької обласної організації профспілки працівників освіти і науки України; ТОВ «Медичний центр «Моє здоров'я»; структурної одиниці «Вінницькі міські електричні мережі» АТ «Вінницяобленерго»; Відокремленого підрозділу у м. Вінниці «Громадська організація «Мольфар»».

Повнота викладу результатів дослідження в наукових фахових виданнях. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковано у 45 наукових працях загальним обсягом 167,43 д. а., з них 39,33 д. а. належать автору особисто, зокрема: одна одноосібна монографія, підрозділи у 8 колективних монографіях, 27 статей у наукових фахових виданнях України (з них 2 – у співавторстві); 2 статті у співавторстві, які внесені до міжнародної наукометричної бази Scopus, 6 публікацій за матеріалами науково-практичних конференцій (із них 4 – у співавторстві).

Характер видань і зміст опублікованих наукових праць відповідають вимогам, що висуваються до повноти висвітлення отриманих результатів дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. Основні наукові положення дисертаційної роботи та результати дослідження оприлюднені до захисту дисертації.

Ідентичність змісту автореферату і основних положень дисертації.

Вивчення дисертаційної роботи і автореферату дозволяє зробити висновок щодо ідентичності автореферату і основних положень дисертації. Наукові положення, висновки і рекомендації, приведені в авторефераті, належним чином розкриті і обгрунтовані в самому дослідженні.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

Відзначаючи актуальність і змістовність поданої до захисту дисертації, обгрунтованість її основних положень, висновків і рекомендацій, слід звернути увагу на певні недоліки та дискусійні положення, а саме:

1) перший пункт новизни говорить про новий напрям наукових досліджень, який стосується збереження здоров'я зайнятого населення (ЗЗЗН), з чим я цілком погоджуюся. Однак у визначенні поняття ЗЗЗН, як *сукупність заходів впливу на макро-, мікро-, особистісному рівнях на формування мотивації у зайнятого населення та роботодавців до збереження здоров'я*, на мій погляд, є певне обмеження і невідповідність зі змістом дисертації, оскільки збереження здоров'я пов'язане, по перше, не лише з мотивацією, але й зі створенням *необхідних умов* для цього, по-друге, в забезпеченні збереження здоров'я зайнятого населення *вагому роль відіграє держава*, про що не вказано у даному визначенні. Слід відзначити, що у змісті дисертації цим аспектам приділено достатню увагу;

2) цікавим, але *дискусійним і недостатньо конкретизованим* є, на мій погляд, запропонований автором підхід у забезпеченні збереження здоров'я зайнятого населення на основі зміни концепції в системі збереження здоров'я зайнятого населення з «патерналістської» на «лібертаріанський патерналізм», що передбачає більшу відповідальність самої людини за стан свого здоров'я (с. 57-60). В авторській ідеї впровадження лібертаріанського патерналізму говориться про *унеможливлення надання будь-яких переваг* окремим членам суспільства, зокрема за багатьма ознаками, в тому числі за віком, матеріальним статусом. Однак у більшості країн людям похилого віку та малозабезпеченим надаються пільги. Автор не приділяє достатньої уваги системам медичного страхування при переході до лібертаріанської моделі;

3) у підрозділі 3.2 автор аналізує статистику захворюваності і смертності населення працездатного віку, наприклад у табл. 3.7 (с.183) наводяться вікові коефіцієнти смертності за 2010–2018 роки, які відображають позитивну динаміку до зменшення. Однак в Україні існує суттєва відмінність у рівнях смертності жінок і чоловіків, має місце надмірна смертність чоловіків

працездатного віку. Тому було б доцільно саме цій категорії зайнятого населення приділити більшу увагу з позиції стратегії забезпечення збереження здоров'я зайнятих;

4) у цьому ж підрозділі автор досліджує таке цікаве явище як «шоки здоров'я» і розробив модель впливу шоків здоров'я на пропозицію ринку праці (рис. 3.26, с.210), яка, на нашу думку, має надмірно абстрактно-теоретичний характер. Під «шоками здоров'я» розуміється раптове і гостре погіршення здоров'я, що збільшує імовірність зайнятого населення виходити з ринку праці (с.170). Доцільно було б проаналізувати, при якій частці зайнятого населення із серйозними захворюваннями шоки здоров'я можуть суттєво вплинути на ситуацію на ринку праці. Тому рекомендую автору у подальшому поглибити дослідження впливу шоків здоров'я на стан ринку праці;

5) у підрозділі 4.2 автор презентує результати соціологічного опитування зайнятого населення, яке проводилося із залученням студентів Вінницького національного технічного університету на основі розробленої автором анкети (Додаток Д). Цікаві результати, однак виникають певні сумніви щодо їх об'єктивності, оскільки респондентам була запропонована надмірно велика анкета – 70 питань на 13 сторінках, що потребувало би залучення професійних соціологів, а не студентів;

6) доцільно було б відкоригувати назву підрозділу 1.2, оскільки його зміст розкриває умови і чинники збереження здоров'я зайнятих у системі соціально-трудових відносин, а не в системі людського розвитку;

7) аналізуючи вплив інноваційних форм зайнятості на здоров'я зайнятого населення (с. 86-89) автор відносить до них неповну, часткову зайнятість та самозайнятість, які мають вплив на стан здоров'я, але їх навряд чи можна назвати інноваційними.

Вище висловлені зауваження суттєво не впливають на науковий рівень отриманих дисертантом результатів та загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи.

Загальний висновок. Детальне ознайомлення з дисертаційною роботою, авторефератом, публікаціями *Заюкова Івана Вікторовича* на тему «Збереження здоров'я зайнятого населення України в системі забезпечення людського розвитку», що представлені на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика, дозволяє зробити висновок, що дослідження виконане на актуальну в теоретичному та практичному плані тему.

Оцінка отриманих наукових результатів дисертаційної роботи дає

підстави стверджувати про їх високий науковий рівень та прикладне значення та їх відповідність встановленим вимогам до робіт такого наукового рівня. Тому вважаю, що дисертаційне дослідження Заюкова І. В. є завершеним, цілісним, викладеним логічно, обґрунтованим та самостійним за своїм змістом, новизною наукових результатів, які містить нові обґрунтовані теоретичні та практичні результати, висновки та пропозиції, які в сукупності вирішують наукову і практичну проблему щодо побудови механізму збереження здоров'я зайнятого населення України на макrorівні, мікрорівні та особистісному рівні в системі забезпечення людського розвитку.

У цілому дисертаційна робота Заюкова І. В. «Збереження здоров'я зайнятого населення України в системі забезпечення людського розвитку» *відповідає паспорту спеціальності 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика*, є завершеною науковою працею, яка виконана на належному науковому рівні, має наукову новизну, теоретичне і практичне значення і відповідає вимогам пунктів 9, 10 та 12 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами), які пред'являються до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. Дисертаційна робота, опубліковані праці та автореферат свідчать, що їх автор - **Заюков Іван Вікторович** - *заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика.*

Офіційний опонент

доктор економічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу
проблем регуляторної політики і розвитку
підприємництва Інституту економіки
промисловості НАН України

В.П. Антонюк

Підпис головного наукового співробітника

д. е. н., проф. В.П. Антонюк засвідчую:

Учений секретар Інституту економіки

промисловості НАН України

«*В.П.*» *лютого* 2020 р.

М.О. Солдак